

منابع چاپی و الکترونیکی دانشگاههای وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دکتر محمدحسین دیانی^۱

دکتر جعفر مهرداد^۲

چکیده

در این بررسی، وضعیت کتابخانه‌های دانشگاههای وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به لحاظ کمیت کتابها، مجلات و منابع الکترونیکی تولیدی یا خریداری شده و یا مواردی که در دسترس قرار دارند، تشریح شده. بررسی نشان داده است که آمارهای ارائه شده برای کتابها، مجلات و منابع الکترونیکی چندان مطلوب نیست. در بسیاری موارد، آمارها توری و در برخی موارد بسیار کلی بوده است. تأکید شده است، کارگردآوری آمارهای مربوط به منابع هنگامی سروسامان می‌یابد که دانشگاهها با تأمین بودجه تحقیقاتی، زمینه صورت‌برداری دقیق از همه منابع را مهیا سازند و این امکان را فراهم آورند که کلیه منابع موجود در کتابخانه‌ها در قالب پایگاههایی اطلاعاتی که کتابخانه‌ها تولید می‌کنند، سازمان یابند.

کلیدواژه‌ها: منابع چاپی، منابع الکترونیکی، دانشگاههای وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

۱. استاد گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد

۲. استاد گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شیراز

مقدمه

هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی وابسته به دبیرخانه ستاد انقلاب فرهنگی با تشکیل گروه ارزیابی علم و فناوری، در شهریورماه ۱۳۸۲ فعالیت خود را در (حوزه گردآوری) اطلاعات درباره شاخصهای خرد علم و فناوری آغاز کرد. گروه ارزیابی علم و فناوری شاخصهای وابسته به این هیئت را از کتاب «شاخصها و فرایندهای ارزیابی علم و فناوری در جمهوری اسلامی ایران»، استخراج نمود و پرسشنامه ای کتبی در پنج مقوله انسانی، سازمانی، ساختاری، عملکردی و بهره‌وری را تدوین و در میان دانشگاهها و مؤسسه‌های پژوهشی توزیع کرد.

اطلاعات گردآوری شده سال ۱۳۸۱ در باره شاخصهای ساختاری، بخش مربوط به منابع چاپی و الکترونیکی دانشگاههای وابسته به وزارت علوم، پژوهش و فناوری با عناوین دانشگاههای جامع و تخصصی (۲۳ دانشگاه) و دانشگاههای در حال توسعه (۲۳ دانشگاه) مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. نکات اساسی این تحلیل که می‌تواند مورد توجه و استفاده کتابداران و برنامه‌ریزان باشد، در سه بخش کتابها، مجلات و منابع الکترونیکی در ذیل ارائه و مورد بررسی قرار گرفته است:

کتابهای کتابخانه‌ها

در این بخش، سه نوع آمار مورد توجه قرار گرفت: آمار کتابهای فارسی، آمار کتابهای غیرفارسی و میانگین تعداد کتابهای فارسی و لاتین موجود در هر کتابخانه. یکی از مهم‌ترین مسائل مطرح در حوزه آمار کتابهای کتابخانه‌ها این است که کتابخانه‌های متفاوت برای تهیه و ارائه آمار کتابهای خود، یکی از دو شیوه زیر را انتخاب می‌کنند:

۱. ارائه آمار تعداد نسخه‌های کتابها

۲. ارائه آمار تعداد عناوین موجود در کتابخانه

مشخص است، میان این دو شیوه تفاوت‌های زیادی است. مثلاً فرهنگ معین را می‌توان یک عنوان تلقی کرد یا شش جلد، که دومی شش برابر اولی است. نیز ممکن است از کتابی بیش از یک نسخه در کتابخانه وجود داشته باشد و در بسیاری از موارد، بویژه در

مورد کتابهای درسی، چنین وضعیتی حاکم است. اغلب آسان‌ترین شیوه، یعنی تعداد نسخه‌ها، گزارش می‌شود؛ زیرا با مراجعه به دفتر ثبت کتابخانه و مشاهده آخرین شماره ثبت، دسترسی به این عدد میسر می‌شود.

در این مورد، بسته به این که کتابخانه بر اساس خط مشی مجموعه‌سازی خود چند نسخه از هر کتاب تهیه می‌کند، آمارهای یک کتابخانه با کتابخانه دیگر متفاوت خواهد بود، در حالی که ممکن است به لحاظ تعداد عناوین، تفاوت قابل توجهی میان آنها وجود نداشته باشد.

از این رو، وقتی همه کتابهای کتابخانه‌های دانشگاهی در پایگاه اطلاعات رایانه‌ای کتابهای کتابخانه وارد نشوند، نمی‌توان به آمار قابل اعتمادی درباره کتابهای کتابخانه‌ها دست یافت. در این شرایط، هر آنچه اعلام می‌شود (و معمولاً بیانگر تعداد نسخه‌هاست) صرفاً به منظور مقایسه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

هرچند به هنگام ارزیابی مجموعه کتابخانه‌ها، کیفیت کتابها (و نه کمیت آنها) اهمیت دارد، اما استانداردهایی برای قضاوت درباره کمیت مجموعه کتابهای کتابخانه‌ها وجود دارد. بدیهی است، استانداردها باید با در نظر گرفتن واقعیات و جایگاه علمی هر کشور، زبان و فرهنگ و توسط سازمانی واجد شرایط، تعیین شود. این مهم که کم و بیش در کتاب «استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران»^۱ مورد توجه قرار گرفته است.

در این کتاب، فرمول زیر برای تعیین حداقل تعداد کتابی که باید در یک کتابخانه دانشگاهی وجود داشته باشد، ارائه شده است:

$$V = 2000D + 3000M + 335U + 12E + 100F + \text{مجموعه پایه}$$

در این فرمول:

F = تعداد اعضای هیئت علمی تمام وقت

E = تعداد کل دانشجویان تمام وقت

U = تعداد رشته‌های کارشناسی

۱. «استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران»، تدوین شیرین تعاونی (خالقی)، تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۰، ص ۱۸.

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۱۱

$M =$ تعداد رشته‌های کارشناسی ارشد

$D =$ تعداد رشته‌ها در سطح دکترا

$V =$ تعداد کل مجموعه کتابخانه

«مجموعه پایه» رقمی ثابت و نمایانگر حداقل مجموعه‌ای است که باید همزمان با گشایش هر واحد دانشگاهی، در کتابخانه آن موجود باشد. این رقم برای رشته‌های مختلف به شرح زیر است:

جدول ۱. مجموعه پایه مندرج در استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران

۴۸۰۰۰ مدرک	ادبیات و علوم انسانی
۴۰۰۰۰ مدرک	علوم اجتماعی
۳۲۰۰۰ مدرک	علوم پایه
۳۲۰۰۰ مدرک	فنی و مهندسی
۴۰۰۰۰ مدرک	پزشکی
۱۸۰۰۰ مدرک	هنر

(در این فرمول منظور از «مدرک»، هرگونه مواد کتابخانه‌ای، اعم از کتاب، نشریه ادواری، فیلم، مجموعه اسلاید، نوار، نوار ویدئو، نرم افزار رایانه‌ای، دیسک نوری و مانند آن است، مشروط بر این که به نحوی سازماندهی شده و در مجموعه کتابخانه قرار گرفته باشد. مجموعه پایه کتابخانه‌های مرکزی باید بین ۴۰ تا ۸۰ هزار مدرک، بنا به نوع و زمینه فعالیت موضوعی، تعیین شود.)

همان‌طور که در توضیح جدول فوق آمده است، این اعداد شامل همه مدارک موجود در کتابخانه است، به شرطی که سازماندهی شده باشند. اما آشکار است که در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران هنوز سازماندهی کتابها به پایان نرسیده است، چه رسد به سازماندهی سایر مدارک. به ناچار، مقایسه با استاندارد را فقط به کتابها و فقط در مقایسه با مجموعه پایه آمده در فرمول ارائه شده در بالا، محدود می‌کنیم.

ارقام ارائه شده در ستون سوم جدول ۲، از مجموع کتابهای فارسی و غیر فارسی تقسیم بر تعداد دانشکده‌های هر دانشگاه به دست آمده است. به بیانی دیگر، عدد ارائه شده در ستون سوم میانگین تعداد کتابی است که در هر دانشکده از دانشگاه مورد نظر وجود دارد. در این محاسبه، کتابهای کتابخانه مرکزی به آمار کتابخانه‌های دانشکده‌ای افزوده

شده است. زیرا، در برخی از دانشگاهها، کتابخانه مرکزی به مفهوم واقعی آن وجود ندارد و وجود کتاب در کتابخانه مرکزی، به معنای دسترسی همه افراد دانشگاهی به این مجموعه است.

مقایسه میانگین کتابهای موجود در کتابخانه‌های دانشکده‌های دانشگاههای ایران با مقدار مجموعه پایه مندرج در فرمول بالا، موارد زیر را آشکار می‌کند.

جدول ۲. میانگین کتابها در کتابخانه‌های دانشگاهی

در دانشگاههای جامع و تخصصی	در دانشگاههای در حال توسعه
۷ مورد زیر ۱۸۰۰۰	۵ مورد زیر ۱۸۰۰۰
۵ مورد بین ۲۶۰۰۰ - ۲۰۰۰۰	۸ مورد بین ۲۰۰۰۰ - ۱۰۰۰۰
۲ مورد بین ۳۹۰۰۰ - ۳۳۰۰۰	۴ مورد بین ۲۷۰۰۰ - ۲۳۰۰۰
۲ مورد بین ۴۶۰۰۰ - ۴۰۰۰۰	۱ مورد ۳۵۰۰۰
۱ مورد ۵۰۰۰۰	۱ مورد ۴۰۰۰۰

بدین ترتیب، تنها ۷ کتابخانه دانشگاهی از کتابخانه‌های مورد نظر (شامل ۵ کتابخانه در دانشگاههای جامع و تخصصی و ۲ کتابخانه در دانشگاههای در حال توسعه) تعداد کتابهایشان بیش از حداقل ۳۲۰۰۰ مجموعه پایه می‌باشد. توجه شود که در مقایسه سایر موارد، یعنی تعداد اعضای هیئت علمی، تعداد دانشجویان، تعداد رشته‌های کارشناسی، تعداد رشته‌های کارشناسی ارشد و تعداد دانشجویان دکتری و ضرایب مربوط به هر یک در نظر گرفته نشده است. بنا به موارد بالا، مجموعه‌های کتابخانه‌های دانشگاهی، چه در دانشگاههای جامع و تخصصی و چه در دانشگاههای در حال توسعه، به لحاظ کمیّت بسیار ضعیف بوده و این امر می‌تواند بر کیفیت تحقیقاتی که منجر به تولید علم و فناوری می‌شود، تأثیر نامطلوبی داشته باشد.

نکته قابل توجه دیگر، درصد کتابهای غیرفارسی موجود در کتابخانه‌های دانشگاهی است که در تحقیقات، بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرند. در دانشگاههای جامع و تخصصی ۵۷٪ کتابها، کتابهای فارسی و ۴۲٪ آنها غیرفارسی است. این اعداد برای

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۱۳

دانشگاههای در حال توسعه به ترتیب ۷۵٪ فارسی و ۲۴٪ غیر فارسی است. وجود درصد بیشتر کتابهای غیر فارسی در دانشگاههای جامع و تخصصی، می تواند امتیازی مثبت تلقی شود، زیرا گروههای آموزشی دوره های تحصیلات تکمیلی موجود در آنها، به احتمال زیاد به این منابع نیاز دارند. در عین حال، با فراهم شدن امکان دسترسی به منابع شبکه ای، مشخص نیست که این منابع چاپی عملاً به چه میزان مورد نیاز هستند. بویژه اگر به خاطر داشته باشیم که بخش قابل توجهی از منابع غیر فارسی، بویژه منابعی که روزآمد هستند، کتابهایی می باشند که از نمایشگاه کتاب تهران یا نمایشگاههای تخصصی کتاب خریداری (نه انتخاب) شده اند. آشکار است، که مجموعه کتابخانه باید براساس اهداف، برنامه ها و نیازهای جامعه دانشگاهی ساخته شود، اما اجبار اقتصادی تهیه کتاب از نمایشگاه کتاب سال، آزادی کتابداران را برای انتخاب محدود کرده زیرا آنها مجبورند از میان آنچه عرضه شده است انتخاب کنند و نه آنچه واقعاً مورد نیاز است و کیفیت مناسب تری دارد.

این شیوه عمل ممکن است برای آموزش دانشگاهی که معمولاً مبتنی بر کتاب خاصی است مناسب باشد، اما این شیوه کتاب گزینی نمی تواند برای تحقیقات دانشگاهی که هر مورد متفاوت از دیگری است، مناسب باشد. لذا باید توقع داشت که از کتابهای غیر فارسی کمتر از هزینه ای که صرف آنها شده است بهره گرفته می شود، بویژه که آموزش دانشگاهی ایران اغلب در کلیه سطوح بر منابع فارسی متکی است. با توجه به موارد بالا، آمار کتابها و مجله های موجود در کتابخانه های دانشگاههای جامع و تخصصی در جدول ۳ و همین آمار برای دانشگاههای در حال توسعه، در جدول ۴ ارائه شده است.

مجله های فارسی جاری

مجله های جاری آنهایی اند که کتابخانه ها به صورت منظم و از طریق اشتراک یا اهدا تهیه می کنند. آمار اعلام شده برای تعداد مجله های فارسی جاری، در جدول ۳ ستون چهارم برای دانشگاههای جامع و تخصصی و در جدول ۴ برای دانشگاههای در حال توسعه

ارائه شده است. آمار توصیفی هر گروه از مجله‌ها نیز در دانشگاه‌های جامع و تخصصی و دانشگاه‌های در حال توسعه، در جدول ۵ ارائه شده است تا در صورت تمایل، هر دانشگاه بتواند با مراجعه به این جدول، وضعیت کمی مجله‌های خود را در مقایسه با آن مشخص کند.

جدول ۳. موجودی کتابها و مجله‌های فارسی و غیر فارسی در دانشگاه‌های جامع و تخصصی

نام دانشگاه	مجله فارسی			کتاب			مجله انگلیسی
	غیر جاری	جاری	میانگین	غیر فارسی	فارسی	غیر جاری	
دانشگاه ارومیه	۲۰۰	۱۲۳	۲۵۵	۲۶۲۳۳	۳۵۸۲۰	۹۵۳۴۸	-
دانشگاه اصفهان	۱۷۰۸	۳۸۳	۱۶۴۳	۱۷۱۰	۳۳۴۵ *	۸۶۳۰ *	۱۷۰۸
دانشگاه بوعلی سینا	۹۷۳	۱۰۲	۴۵۰	۷۰	۲۴۵۱۲	۲۸۲۹۶	۹۷۳
دانشگاه تبریز	۲۰۷۰	۵۶۶	۱۹۹۳	۲۷۲	۲۶۴۵۳	۱۲۴۶۱۵	۲۰۷۰
دانشگاه تربیت مدرس	۳۲۴۴	۹۴۷	۱۰۱۳	۴۶۸	۲۴۹۹۰	۸۱۱۹۰	۳۲۴۴
دانشگاه تربیت معلم تهران	-	۱	-	۸ *	-	-	-
دانشگاه تهران	-	۱۱۹۶۷	-	۵۲۵۴	۸۶۰۵۰	۵۹۰۸۰۴	۱۱۹۶۷
دانشگاه خواجه‌نصیر	۳۸۷	۱۵۰	۸۶	۴۸	۳۰۰۲	۵۶۵۰	۳۸۷
دانشگاه شهید بهشتی	۲۷۵۰	۲۸۸	۱۸۵۷	۳۶۰	۳۳۳۵۸	۱۳۱۲۵۵	۲۷۵۰
دانشگاه شهید باهنر	-	۱۰۰۰	-	۳۵۰	۱۰۰۳۳	۳۴۱۹۵	-
دانشگاه شهید چمران	۲۴	۶۷۹	۱۱۰۰	۵۸۹	۴۶۶۲۳	۱۲۳۶۵۲	۲۴
دانشگاه شیراز	۲۳۷۳	۳۰۸۹	۱۱۰۷	۲۲۱۳	۳۴۲۸۲	۱۹۴۶۵۱	۲۳۷۳
دانشگاه صنعتی اصفهان	۱۷۰۰	۳۰۰	۱۱۰۰	۸۰۰	۱۱۵۰۹	۶۵۰۶۷	۱۷۰۰
دانشگاه صنعتی امیرکبیر	۱۳۲۱	۲۵۳	۳۵۵	۴۵	۲۳۳۲۴	۱۶۱۷۹۲	۱۳۲۱
دانشگاه علامه طباطبائی	۵۳۱	۴۵۶	۸۲۶	۶۶۷	۳۴۵۰۳	۸۷۵۷۵	۵۳۱
دانشگاه علم و صنعت	۶۴۴	۳۷۰	۱۳۱	۷۰	۱۴۴۲۱	۸۴۸۲۳	۶۴۴
دانشگاه فردوسی مشهد	-	-	-	-	۴۶۰۳۱	۱۱۱۳۹۸	-
دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی گرگان	-	۱۱۱	-	۵۴	۴۸۹۲	۶۷۱۵	-
دانشگاه گیلان	۹۹۷	۳۶۸	۱۴۸۷	۵۰۷	۲۶۴۵۵	۵۱۴۳۱	۹۹۷
دانشگاه مازندران	-	۵۷۶	-	۶۲۷	۲۰۲۰۰	۲۶۰۰۰	-
دانشگاه هنر	۲۳۵	۹۳	۲۲۲	۸۸	۱۴۴۸	۳۸۵۸	۲۳۵

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۱۵

دانشگاه هنر اصفهان	۱۲۸۷۶	۶۷۶۸	-	۷۰	-	۴۰	-
دانشگاه یزد	۹۵۳۱۵	۵۷۲۸۶	۲۵۴۳۳	۲۳۳	-	۱۵۲	-
جمع	۲۷۵۱۸۸۵	۲۰۱۶۱۸۶					

* احتمالاً فقط آمار یک سال اعلام شده و نه آمار کل کتابها.

جدول ۴. موجودی کتابها و مجله‌های فارسی و غیرفارسی در دانشگاههای در حال توسعه

نام دانشگاه	کتاب			مجله فارسی		مجله انگلیسی	
	فارسی	غیرفارسی	میانگین	جاری	غیر جاری	جاری	غیر جاری
دانشگاه اراک	۵۷۰۶۴	۱۸۵۷۱	۲۵۲۱۱	۷۷	-	۴۳	-
دانشگاه ایلام	۳۷۹۳۱	۷۳۴۶	۹۰۵۵	۲۵۱	۶۰	-	-
دانشگاه بیرجند	۶۸۴۲۰	۲۴۶۸۲	۱۸۶۲۰	۱۹۷	۱۲۰	۲۰۴	۲۲۲
دانشگاه امام خمینی	۳۹۵۷۰	۱۰۲۰۰	۹۹۴۵	۲۷۰	۶۰	۵۴۰	۱۶۰
دانشگاه تربیت معلم آذربایجان	۴۹۸۳۲	۱۵۵۸۷	۱۳۰۸۳	۱۵۰	۱۴۵	۲	۴۰
دانشگاه تربیت معلم سبزوار	۵۶۵۰۰	۴۰۰۰	۲۰۱۶۶	۱۷۵	۵۰	-	۴
دانشگاه خلیج فارس	۳۲۰۰۰	۱۱۰۰۰	۱۰۷۵۰	۲۰۰	۵۰	۸۰	۱۰
دانشگاه دامغان	۱۷۱۰۰	۴۲۰۰	۵۳۲۵	۱۰۰	۷۰	۳۳	۲۵
دانشگاه رازی	۹۵۰۰۰	۳۷۲۰۰	۱۸۸۸۵	۲۵۰	۳۰۰	۲۰۲۰	۳۰۰
دانشگاه زنجان	۶۳۰۷۲	۱۴۸۲۵	۱۹۴۷۴	۱۰۰	۱۲۸	۱۰۸	۱۵۸
دانشگاه سمنان	۴۰۰۰۰	۱۹۰۰۰	۸۴۲۸	۲۲۴	۸۸	۱۳۶	-
دانشگاه سیستان و بلوچستان	۱۲۴۶۰۰	۵۲۵۱۶	۲۹۵۱۹	۱۰۰	۳۵۰	۱۱۲	۱۰
دانشگاه شاهرود	۵۰۰۰۰	۱۵۰۰۰	۱۰۸۳۳	۳۰۰	۵۰۰	۱۰۰	۲۰۰
دانشگاه صنعتی سهند	۱۴۹۷۰	۱۱۷۵۰	۵۳۴۴	۱۵۰	۴۵	۶۲	۲۲
دانشگاه کاشان	۱۲۸۰۵۷	۳۴۳۹۷	۴۰۶۱۳	۳۳۵	۸۴۲	۳۲	۱۴۱
دانشگاه کردستان	۴۸۷۰۷	۱۷۴۶۳	۱۳۲۳۴	۲۴۵	۶۳	۳۱	-
دانشگاه لرستان	۴۲۲۸۲	۱۱۷۲۲	۱۰۸۰۰	۶۷	۵۸	۱۵	۲۰
دانشگاه محقق اردبیلی	۳۵۹۲۶	۵۹۶۷	۸۳۷۸	۵۴	-	۲	-
دانشگاه ولی عصر رفسنجان	۱۹۶۶۴	۱۰۲۸۷	۷۴۸۷	۳۵	۴۰	۵	۳۰
دانشگاه هرمزگان	۱۵۴۶۴	۵۲۱۳	۶۸۹۲	۶۰	۵۰	۶۵	۲۰

-	۱۳	-	۲۴	۳۲۳۳	۴۳۰۰	۵۴۰۰	دانشگاه هنر اسلامی تبریز
-	-	-	-	۸۳۳۳	۵۰۰۰	۲۰۰۰۰	دانشگاه یاسوج
۲۶۰	۷	۱۵۲	۶۱	۲۳۱۰	۸۳۵۰	۳۲۰۰	مرکز بین‌المللی علوم و تکنولوژی پیشرفته
						۳۴۸۵۷۶	۱۰۶۴۷۵۹
						جمع	

چنانکه در جدول ۳ قابل مشاهده است، کمترین تعداد مجله‌های فارسی جاری (۸ عنوان) مربوط به دانشگاه تربیت معلم تهران و بیشترین تعداد مجله فارسی جاری (۵۲۵۴ عنوان) مربوط به دانشگاه تهران است. چون آمار کل عناوین مطبوعات جاری فارسی حدود ۱۲۰۰ عنوان است، ارقام عنوان شده توسط دانشگاه تهران و دانشگاه شیراز نمی‌تواند واقعیت داشته باشد، مگر اینکه بپذیریم از هر کدام از مطبوعات جاری فارسی، تعدادی نسخه برای دانشگاه تهران و تعدادی نسخه برای دانشگاه شیراز خریداری می‌شود. به عبارت دیگر، تعداد زیادی از مجله‌های فارسی در کتابخانه‌های دانشکده‌ای، عناوین یکسان هستند.

نکته با اهمیت‌تر اینکه از حدود ۱۲۰۰ عنوان نشریه ادواری که در ایران منتشر می‌شود، تقریباً یک ششم (۲۲۱ عنوان)، مجله‌های علمی - پژوهشی و علمی - ترویجی هستند که اغلب انتظار می‌رود دانشگاهها خریداران اصلی آنها باشند. در این صورت، هر گاه اعداد اعلام شده توسط دانشگاهها را برای مجلات فارسی جاری درست تلقی کنیم، یا این اعداد بیانگر نسخه‌های تکراری است که دانشگاه تهیه می‌کند و یا این اعداد شامل مجله‌های عامه‌پسند است که کتابخانه‌های دانشگاهی نسبت به تهیه آنها اقدام می‌کنند.

اگر مورد دوم درست باشد، احتمالاً خط مشی انتخاب مواد مناسبی برای کتابخانه‌های دانشگاهی وجود ندارد. هرگاه مورد اول درست باشد، فقط در مورد دانشگاههایی که دانشکده‌های آنها به لحاظ مکانی در فاصله‌های دوری از یکدیگر قرار دارند، ممکن است به عنوان توجیه قابل پذیرش تلقی شوند.

صرف نظر از این که کدام یک از دو مورد بالا درست است، یک نکته آشکار است و آن این که خرید نسخه‌های تکراری یا عناوین غیر دانشگاهی بودجه بیشتری طلب می‌کند، اما توان علمی مجموعه‌های دانشگاهی را افزایش نخواهد داد.

گرچه ممکن است برخی از موارد بالا برای آمار ارائه شده برای مجله‌های فارسی جاری در دانشگاههای در حال توسعه نیز صادق باشد، اما نگاهی به ستون چهارم جدول ۴ آشکار می‌سازد که آمار ارائه شده توسط دانشگاههای در حال توسعه، همگون‌تر و احتمالاً

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۱۷

به واقعیت نزدیک تر است. مثلاً، بیشترین عدد اعلام شده مربوط به دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ۲۴ عنوان است.

داده‌های مندرج در جدول ۵، آمار توصیفی مجله‌های فارسی و غیر فارسی جاری و غیر جاری را مشخص می‌کند.

جدول ۵. چارک اول، دوم، سوم و میانگین تعداد مجله‌های جاری و غیر جاری فارسی و غیر فارسی

دانشگاهها	چارک اول	میانگین	چارک سوم	میانگین
دانشگاههای جامع و تخصصی				
جاری فارسی	۷۰	۲۷۵	۵۹۸	۶۰۵
غیر جاری فارسی	۲۲۲	۱۰۱۳	۱۴۷۸	۸۹۸
جاری غیر فارسی	۱۴۰	۳۳۴	۶۰۱	۱۰۰۴
غیر جاری غیر فارسی	۴۷۰	۱۱۵۹	۲۱۴۵	۱۳۴۶
دانشگاههای در حال توسعه				
جاری فارسی	۶۵	۱۵۰	۲۴۶	۱۶۵
غیر جاری فارسی	۵۰	۷۰	۱۵۲	۱۶۶
جاری غیر فارسی	۱۳	۵۲	۱۱۱	۱۸۰
غیر جاری غیر فارسی	۲۰	۳۵	۱۹۰	۱۰۱

مجله‌های فارسی غیر جاری

مجله‌های غیر جاری آنهايي‌اند که طی سالهای قبل توسط کتابخانه‌ها خریداری و تهیه شده‌اند اما اشتراک آنها همچنان دایر بوده و یا متوقف یا تعطیل شده‌اند. آمار ارائه شده برای این مورد در ستون پنجم جدولهای ۳ و ۴ ارائه شده است. نگاهی به آمارهای ارائه شده در این ستونها آشکار می‌سازد که دانشگاهها در ارائه اطلاعات برای این متغیر با دشواری روبرو بوده‌اند. دانشگاههای جامع و تخصصی (دانشگاه تهران، مازندران، باهنر کرمان، یزد، هنر اصفهان، منابع طبیعی گرگان، تربیت معلم تهران و دانشگاه فردوسی) هیچ رقمی برای این مورد ارائه نکرده‌اند. دانشگاههای در حال توسعه (دانشگاه محقق اردبیلی، اراک، هنر اسلامی تبریز و یاسوج) نیز هیچ رقمی برای این مورد اعلام نداشته‌اند. آمار اعلام شده برای این مورد توسط سایر دانشگاهها (مثلاً دانشگاه رازی ۲۰۲۰، دانشگاه کاشان ۸۴۲، دانشگاه تبریز ۱۹۹۳، دانشگاه شهید بهشتی ۱۸۵۷) از وضوح

کامل برخوردار نیست. در جدولهای ۶ و ۷ ابتدا رتبه هر دانشگاه در پیوند با کتابهای غیر فارسی، کتابهای فارسی، مجله‌های فارسی جاری و مجله‌های غیر فارسی جاری، ارائه می‌شود. سپس، بحث کلی درباره مجله‌های جاری و غیر جاری فارسی با عنوان بحث کلی درباره مجلات علمی که دشواریهای آمار دهی مجله‌ها را مشخص می‌کند، ارائه می‌شود.

جدول ۶. رتبه هر دانشگاه در پیوند با کل کتابها و کل مجله‌های موجود در کتابخانه‌های دانشگاههای جامع و تخصصی

نام دانشگاه	کتابهای غیر فارسی	کتابهای فارسی	مجله‌های فارسی جاری	مجله‌های غیر فارسی جاری
دانشگاه ارومیه	۱۳	۱۰	۱۳	۱۵
دانشگاه اصفهان	-	-	۱۱	۹
دانشگاه بوعلی سینا	۱۵	۱۳	۱۶	۱۹
دانشگاه تبریز	۵	۹	۱۲	۷
دانشگاه تربیت مدرس	۱۰	۱۷	۸	۴
دانشگاه تربیت معلم تهران	-	-	-	-
دانشگاه تهران	۱	۱	۱	۱
دانشگاه خواجه‌نصیر طوسی	۱۹	۲۰	۱۸	۱۷
دانشگاه شهید بهشتی	۴	۴	۹	۱۳
دانشگاه شهید باهنر کرمان	۱۴	۱۵	۱۰	۳
دانشگاه شهید چمران	۶	۳	۶	۵
دانشگاه شیراز		۸	۲	۲
دانشگاه صنعتی اصفهان	۱۰	۱۱	۳	۱۲
دانشگاه صنعتی امیرکبیر	۳	۷	۱۹	۱۴
دانشگاه علامه طباطبائی	۸	۵	۴	۸
دانشگاه علم و صنعت	۹	۱۶	۱۶	۱۰
دانشگاه فردوسی مشهد	۷	۲	-	-
دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی گرگان	۱۸	۱۸	۱۷	۱۸
دانشگاه گیلان	۱۲	۶	۷	۱۱

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۱۹

۶	۵	۱۲	۱۶	دانشگاه مازندران
۲۰	۱۵	۲۱	۲۰	دانشگاه هنر
۲۱	۱۶	۱۹	۱۷	دانشگاه هنر اصفهان
۱۶	۱۴	۱۴	۱۱	دانشگاه یزد

جدول ۷. رتبه هر دانشگاه در پیوند با کل کتابها و کل مجله‌های موجود

در کتابخانه‌های دانشگاههای در حال توسعه

نام دانشگاه	کتابهای غیر فارسی	کتابهای فارسی	مجله‌های فارسی جاری	مجله‌های غیر فارسی جاری
دانشگاه اراک	۶	۶	۱۳	۱۰
دانشگاه ایلام	۱۷	۱۴	۵	-
دانشگاه بیرجند	۴	۴	۹	۳
دانشگاه بین‌المللی امام خمینی	۱۵	۱۳	۳	۲
دانشگاه تربیت معلم آذربایجان	۸	۹	۱۱	۱۸
دانشگاه تربیت معلم سزواری	۲۳	۷	۱۰	-
دانشگاه خلیج فارس	۱۳	۱۶	۸	۷
دانشگاه دامغان	۲۲	۱۹	۱۲	۱۱
دانشگاه رازی	۲	۳	۵	۱
دانشگاه زنجان	۱۰	۵	۱۲	۵
دانشگاه سمنان	۵	۱۲	۷	۴
دانشگاه سیستان و بلوچستان	۱	۲	۱۲	۵
دانشگاه شاهرود	۹	۸	۲	۶
دانشگاه صنعتی سهند	۱۱	۲۱	۱۱	۹
دانشگاه کاشان	۳	۱	۱	۱۲
دانشگاه کردستان	۷	۱۰	۶	۱۳
دانشگاه لرستان	۱۲	۱۱	۱۴	۱۴
دانشگاه محقق اردبیلی	۱۸	۱۵	۱۷	۱۸
دانشگاه ولی عصر رفسنجان	۱۴	۱۸	۱۸	۱۷
دانشگاه هرمزگان	۱۹	۲۰	۱۶	۸

۱۵	۱۹	۲۲	۲۱	دانشگاه هنر اسلامی تبریز
-	-	۱۷	۲۰	دانشگاه یاسوج
۱۶	۱۵	۲۳	۱۶	مرکز بین‌المللی علوم و تکنولوژی پیشرفته

بحث کلی درباره مجله‌های علمی فارسی و غیر فارسی

در این مورد، چهار آمار درخواست شده بود:

تعداد مجله‌های فارسی (عنوانهای جاری)

تعداد مجله‌های فارسی (عنوانهای غیر جاری)

تعداد مجله‌های غیر فارسی (عنوانهای جاری)

تعداد مجله‌های غیر فارسی (عنوانهای غیر جاری)

به نظر می‌رسد ارائه چهار نوع آمار خواسته شده آسان است، اما پاسخها نشان

می‌دهند که چنین نیست.

در ساده‌ترین مفهوم، عنوانهای جاری باید مجله‌هایی را شامل شود که در سال مورد نظر برای اشتراک آنها وجه پرداخت شده است. در اختیار داشتن این آمار برای مجله‌های غیر فارسی که یکجا سفارش داده می‌شوند، از موارد دیگر ساده‌تر است. در عین حال، در این مورد با دو تردید روبرو هستیم. در مواردی قابل توجه، بین سالی که وجه اشتراک پرداخت شده و سال انتشار مجله‌های مورد نظر، همخوانی وجود ندارد، زیرا ممکن است وجه اشتراک را سال ۸۰ پرداخت کرده باشیم، اما مجله‌ها در سال ۸۱ وصول شوند و یا برعکس وجه مجله‌ها در سال ۸۱ پرداخت شده باشد.

تردید دیگر در این است که بسیار اتفاق افتاده وجه اشتراک مجله‌ای پرداخت شده، اما به دلایل متفاوت شماره‌های مربوط به کتابخانه نرسیده است. بر این اساس، هرگاه شمارش را بر اساس تعداد حق اشتراک پرداخت شد انجام دهیم، به عددی می‌رسیم که ممکن است از شمارش بایگانی مجله‌ها (آنهايي که در کاردکس منعکس شده‌اند) به همان عدد نرسیم.

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۲۱

نکته دیگر درباره مجله‌های جاری غیر فارسی این است که در سالهای اخیر تعداد قابل توجهی متن کامل مجله‌های الکترونیکی توسط وزارت علوم، تحقیقات و فناوری خریداری و در دسترس کتابخانه‌ها قرار گرفته است. نکته اینجاست که مشخص نیست دسترسی به چه تعداد مجله الکترونیکی در دانشگاه‌های هر یک از این دو گروه میسر بوده است، صرف نظر از اینکه عملاً از آنها استفاده شده باشد یا نه. همچنین، در طی سالهای اخیر همواره سیاست روشنی در زمینه خرید و دسترسی به مجله‌های الکترونیکی غیر فارسی وجود نداشته و سهم دانشگاه‌ها نیز نسبت به نیازها و برنامه‌های آموزشی و پژوهشی آنها به درستی تعیین نشده است. این مورد، پیوسته با اعتراض اعضای هیئت علمی همراه بوده است.

در مورد تعداد مجله‌های غیر فارسی غیر جاری با دشواریهای بسیار بیشتری روبرو هستیم، بویژه پاسخهای داده شده به این پرسش بسیار متنوع، متفاوت و ناپذیرفتنی است. به عنوان مثال، دانشگاه شهید چمران تعداد مجله‌های غیر فارسی جاری را ۶۷۹ عنوان و تعداد مجله‌های غیر فارسی غیر جاری را ۲۴ عنوان ذکر کرده است. مقایسه همین دو عدد، نادرستی پاسخ یا ابهام در پرسش را نمایان می‌سازد. دانشگاهی که در سال جاری مشترک ۶۷۹ عنوان مجله است، نمی‌تواند تعداد عنوانهای مجله‌های سال گذشته و سالهای قبل آن ۲۴ عنوان باشد.

واقعیت این است که به دلایل متفاوت، بیشتر کتابخانه‌ها این گونه اطلاعات را آماده ندارند. یکی از دلایل مهم و قابل توجه، نبود نرم‌افزار بخش مجله‌های ادواری در نرم‌افزارهای جامع کتابخانه‌ای است. دلیل مهم دیگر این است که تهیه آمار این منابع بسیار دشوار، وقت گیر و پرهزینه است. به عنوان مثال، فهرست موجودی مجله‌های لاتین دانشگاه شهید چمران که در سال ۱۳۶۴ به صورت طرح تحقیقاتی تهیه شده، بالغ بر ۲۴۲۸ عنوان مجله را مشخص ساخت.

انتظار می‌رود عناوین، سالها و شماره‌های موجود مجله‌های فارسی و غیر فارسی هر دانشگاه در قالب طرحهایی که در پیوند با ساخت پایگاههای اطلاعاتی دانشگاه شکل می‌گیرد، ضمیمه سایت هر دانشگاه باشد.

در مورد خرید مجله‌های غیر فارسی به نکته مهم دیگری نیز باید توجه شود. بنا به شواهد مبتنی بر پاداش‌دهی وزارتخانه به مقاله‌های چاپ شده در نشریات ISI، این نکته پذیرفته شده است که صرفاً چاپ مقاله در این نشریات می‌تواند مشارکت محققان ایرانی در دانش جهان تلقی شود. بر این اساس، پذیرش این نکته آشکار است که مطالعه مقالات ISI و استناد به آنها به لحاظ کیفیت برتر از مطالعه مقاله‌ها و استناد به مجله‌های غیر ISI است. چنانچه این استدلال را بپذیریم، نمی‌توانیم مجله غیر ISI را با مجله ISI برابر تلقی کنیم و در اشتراک آنها این امر را نادیده بگیریم. بر این اساس، تفکیک مجله‌های مورد اشتراک به مجله‌های ISI و غیر ISI اهمیت می‌یابد.

بر این اساس، تا فهرستهای چاپی یا پایگاههای اطلاعاتی مربوط به موجودی مجله‌های غیر فارسی و نیز فارسی هر دانشگاه تهیه نشده است، پاسخهای دریافتی برای این پرسش ارزش اطلاعاتی چندانی نخواهد داشت. حتی در صورت دستیابی به این اطلاعات، باز هم برای قضاوت با دشواری روبرو هستیم. چون ممکن است در سالهای گذشته از مجله‌های متفاوت چند شماره، یک دوره کامل یا چند دوره کامل در مخزن وجود داشته باشد. در آن صورت، برابر دانستن ارزش هر عنوان با عنوان دیگر، منطقی نیست.

بحث دیگری که ممکن است مطرح شود این است که آیا همه شماره‌ها و جلدهای گذشته مجله‌ها همچنان از پتانسیل غنی‌سازی مجموعه مجله‌های موجود دانشگاه در انجام تحقیقات علمی برخوردارند؟ به نظر می‌رسد در برخی موضوعات بویژه در زمینه علم و فناوری، چنین نباشد.

ارائه آمار برای مجله‌های فارسی نیز در مقایسه با ارائه آمار برای مجله‌های غیر فارسی با دشواریهای بیشتری روبروست. برخی از این دشواریها به بی‌دوامی، نامنظمی و توزیع نامناسب مجله‌های فارسی و بخشی دیگر به بحث سطح علمی مجله‌های فارسی مربوط است.

بررسی روند انتشار و توقف مجله‌های فارسی در سالهای ۱۳۴۸ تا ۱۳۶۳، نشان داد طول عمر مجله‌های فارسی بسیار کوتاه است. حدود ۳۰٪ از مجله‌های فارسی در سه سال

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۲۳

اول و بیش از ۶۰٪ آنها در شش سال اول از انتشار باز می‌مانند. تعداد عنوانهایی که ده سال پشت سر هم منتشر می‌شوند، بسیار ناچیز است.^۱

فاصله انتشار شماره‌های بسیاری از مجله‌های فارسی، فاقد نظم منطقی است. مثلاً گاه در طول یک سال چند شماره از یک فصلنامه، ادغام شده یا مجزا منتشر می‌شود. چاپ مجله‌ها به این روش، در نشر نتایج تحقیقات و استفاده از این نتایج برای تولید علم، مشکل می‌آفریند.

توزیع نامناسب مجله‌های فارسی، بویژه در شهرستانها نیز دشواری رسیدن به مجموعه کامل را محدود می‌کند. بنا به موارد بالا، پرداخت حق اشتراک برای مجله‌های فارسی را نمی‌توان اطمینانی برای در اختیار داشتن همه شماره‌های آنها تلقی کرد. نکته دیگر اینکه از حدود ۱۲۰۰ عنوان نشریه ادواری که در ایران منتشر می‌شود، تعداد اندکی از آنها در زمینه‌های علمی، قابل اعتبار و استناد تلقی می‌شوند. بر این اساس، هم در گزارش و هم در امتیازدهی، به تعداد عنوانهای جاری مجله‌های فارسی و هم در مورد گزارش عنوانهای غیرجاری مجله‌های فارسی، با دشواری روبرو هستیم.

پایگاههای اطلاعاتی و دسترسی به شبکه‌ها

با رواج به کارگیری فناوری اطلاعات به منظور تهیه و گسترش دسترسی به منابع اطلاعاتی برای تحقیقات، کتابخانه‌های دانشگاهی به شیوه‌های متفاوت از فناوری اطلاعات سود برده‌اند. در این تحقیق، پنج شیوه از میان شیوه‌های متفاوت مورد توجه بود: پایگاههای اطلاعاتی تولید شده، پایگاههای اطلاعات خریداری شده، پایگاههای اطلاعاتی قابل دسترس، دسترسی به پایگاهها از طریق شبکه محلی و سرعت دسترسی به شبکه اینترنت که در زیر به هر یک جداگانه پرداخته شده است.

پایگاههای اطلاعاتی تولید شده

۱. محمدحسین دیانی: «روند انتشار و توقف مجله‌های فارسی»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره چهارم، ش اول (۱۳۶۷)، ص ۵۴-۳۹.

این مورد می‌تواند با ساخت پایگاه‌های اطلاعاتی جداگانه برای کتابها، مقاله‌ها، اسناد و مدارک، پایان‌نامه‌ها و طرح‌های تحقیقاتی موجود در دانشگاه به واقعیت پیوسته باشد. تردیدی نیست، ساخت این پایگاه‌ها باید اولین اقدام برای بهره‌وری از فناوری اطلاعات در دانشگاه‌ها باشد، اما برای ساخت آنها به هزینه‌های قابل توجهی نیاز است. مهم‌ترین این هزینه‌ها، هزینه گردآوری اطلاعات دقیق درباره منابع اطلاعاتی موجود در دانشگاه است. به عنوان مثال، گردآوری اطلاعات کتاب‌شناختی مجله‌هایی که طی چهل سال گذشته در دانشگاه‌های تبریز، شیراز، اصفهان و مشهد جمع‌آوری شده است، بسیار دقیق، وقت‌گیر و پرهزینه است و نمی‌توان از کارکنان کتابخانه‌ها توقع داشت همزمان با وظایف روزانه خود، به این مورد نیز پردازند. در برخی از دانشگاه‌ها، پذیرفته‌اند که این نوع فعالیتها را در قالب طرح‌های تحقیقاتی به اجرا درآورند، موردی که در مراکز اطلاع‌رسانی مانند مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز و در مواردی، مثلاً پایان‌نامه‌ها و طرح‌های تحقیقاتی در کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد و... به اجرا درآمده است. در عین حال، مشاهده شده است که شوراهای پژوهشی دانشگاه‌ها، این نوع فعالیتها را گردآوری اطلاعات تلقی کرده و برای آنها هزینه پژوهشی نمی‌پردازند. نتیجه این نوع عملکرد این است که نیازهای اطلاعاتی نه بر پایه منابعی که در دانشگاه موجود است، بلکه ممکن است بر اساس نسخه‌ای از این منابع که در مراکز داخلی یا خارجی دیگر موجود است، شکل گیرد و دانشگاه بابت این موارد، هم به لحاظ زمان برقراری ارتباط و هم به لحاظ حجم اطلاعاتی که دریافت می‌کند، هزینه قابل توجهی پردازد.

به بیانی دیگر، هر دانشگاهی که برای این مورد (یعنی تولید پایگاه‌های اطلاعاتی) هزینه معقولی پردازد، مجبور خواهد بود همواره مبالغ قابل توجهی به سایر مراکز پرداخت کند. اطلاعات ارائه شده برای این پژوهش نشان می‌دهد که جای پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی در بسیاری از دانشگاه‌ها خالی است. این مورد بویژه در دانشگاه‌های در حال توسعه آشکارتر است. در حالی که دانشگاه‌های جامع و تخصصی اعلام داشته‌اند که دارای ۲۳

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۲۵

پایگاه اطلاعاتی تولید شده هستند، این عدد برای دانشگاههای در حال توسعه ۹ مورد است. حداقل پیامد نبود این پایگاهها، در اختیار نبودن اطلاعات و آمار دقیق برای تعیین معایب و محاسن و تعیین آمار دقیق برای ارزیابی درون داده‌های دانشگاهها در زمینه رشد علم و فناوری است.

پایگاههای اطلاعاتی خریداری شده

این مورد می‌تواند با خرید لوح فشرده حاوی پایگاه اطلاعاتی یا با دریافت مجوز دسترسی به پایگاههای اطلاعاتی دور دست، میسر گردد. مثالی در این مورد، ارتباط با پایگاههای اطلاعاتی موجود در سایت کتابخانه منطقه‌ای علوم و فناوری است. ارتباط با این سایت این امکان را فراهم می‌آورد که مثلاً به متن کامل مقاله‌های فارسی منتشر شده در مجله‌های فارسی دست یافت. به بیانی دیگر، با در اختیار داشتن مجوز استفاده از این پایگاه، بحث "دسترسی" به مقالات فارسی جایگزین "مالکیت" مجله‌های فارسی می‌شود. می‌دانیم که به دلیل نوسانهای بودجه کتابخانه در سالهای متفاوت، بی‌ثباتی درناکی بر ایجاد مجموعه‌ای از مجله‌ها که بر اساس مالکیت ساخته می‌شوند - بویژه مجله‌های غیر فارسی - حاکم است. به بیانی دیگر، آگاهی از تعداد پایگاههایی که کتابخانه به آنها دسترسی دارد، نمی‌تواند پتانسیل دسترسی به اطلاعات برای کتابخانه را آشکار سازد. اما آگاهی از سایتهایی که کتابخانه مجوز دسترسی به آنها را داراست، مشخص می‌کند که بالقوه چه حجمی از اطلاعات و با چه تنوعی در اختیار کتابخانه است. مثال قابل لمس دیگر، تهیه لوح فشرده «نمایه» (متن کامل تعداد قابل توجهی از مقاله‌های مجله‌های فارسی) است^۱.

در حالی که دانشگاههای جامع و تخصصی اعلام کرده‌اند که دارای ۲۹۱ پایگاه اطلاعاتی خریداری شده می‌باشند، دانشگاههای در حال توسعه اعلام کرده‌اند ۳۹ پایگاه

۱. این لوح فشرده توسط دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور (وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) تهیه و توزیع می‌شود.

اطلاعاتی خریداری شده دارند. تردیدی نیست، پاسخهای داده شده به این پرسش با واقعیات موجود در دانشگاهها همخوان نیست. زیرا، غیر قابل تصور است که مثلاً در پنج دانشگاه در حال توسعه فقط یک لوح فشرده وجود داشته باشد. همین مورد درباره دانشگاه بوعلی سینا و دانشگاه خواجه نصیر طوسی نیز صادق است.

پایگاههای اطلاعاتی قابل دسترس^۱

اگرچه تعیین پایگاههای خریداری شده، تولید شده و در دسترس از طریق شبکه محلی، با تلاشی اندک میسر است؛ تعیین پایگاههایی که از طریق شبکه جهانی در دسترس می‌باشد، دشوار است. زیرا اولاً بسیاری از پایگاههای موجود در شبکه جهانی وب به صورت رایگان در دسترس همه کسانی است که تجهیزات اولیه را داشته باشند. در ثانی، آگاهی از وجود پایگاههای اطلاعاتی مناسب هر دانشگاه در شبکه جهانی وب، به تخصص و مهارتهای بسیاری نیاز دارد که ممکن است در دانشگاهی موجود و در دانشگاه دیگر وجود نداشته باشد. این تخصص نه تنها به لحاظ آگاهی و دستیابی به پایگاهها، بلکه به لحاظ توان ارزیابی علمی محتوای پایگاهها، با اهمیت است.^۲

دانشگاههای جامع و تخصصی از قابلیت دسترسی به ۱۵۴ پایگاه و دانشگاههای در حال توسعه از امکان دسترسی به ۵۷ پایگاه برخوردارند. گرچه به دلیل نامشخص بودن محتوای سایتهایی که در دسترس هستند، اهمیت تفاوت موجود بین تعداد اعلام شده توسط دو گروه دانشگاه آشکار نیست، اما در این مورد نیز دانشگاههای جامع و تخصصی وضعیت مناسب‌تری دارند.

دسترسی به پایگاهها از طریق شبکه محلی

۱. منظور پایگاهها و منابع الکترونیکی هستند که دسترسی به آنها بدون خرید و پرداخت اشتراک، امکان‌پذیر است.
۲. برای اطلاعات بیشتر در این مورد به کتاب زیر مراجعه کنید:
- آلیسون کوک: «راهنمای یافتن اطلاعات با کیفیت از اینترنت»، ترجمه مهدی خادمیان، مشهد: انتشارات کتابخانه رایانه‌ای، ۱۳۸۲.

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۲۷

پایگاههایی که از طریق شبکه محلی قابل دستیابی اند نیز بر غنای اطلاعاتی سازمان می افزایند. این مورد، در دانشگاههایی که هنوز واحدهای اطلاعاتی خود را یکپارچه نکرده اند و مثلاً هر دانشکده پایگاه اطلاعاتی مجزا از سایر دانشکده ها دارد، معنا می یابد. دانشگاههای جامع و تخصصی به ۲۳۱ شبکه محلی و دانشگاههای در حال توسعه، به ۶۴ شبکه محلی دسترسی دارند.

در اختیار داشتن کمیّت این موارد، اطلاع قابل توجهی ارائه نمی کند، بلکه قابلیت های موجود در هر یک از عناصر شبکه محلی اهمیّت دارد. به عنوان مثال، دسترسی به شبکه محلی که واحدی از آن کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران باشد، امتیازی بسیار متفاوت از دسترسی به شبکه محلی است که کتابخانه دانشکده تربیت بدنی، واحدی از آن است.

سرعت دسترسی به شبکه اینترنت

در دانشگاههای جامع و تخصصی، دانشگاه هنر اصفهان با سرعت ۶۴ کیلو بایت و دانشگاه علامه طباطبایی و دانشگاه هنر با سرعت ۱۲۸ کیلو بایت، به شبکه دسترسی دارند. ۹ دانشگاه با سرعتی برابر با ۵۱۲ کیلو بایت و بیشتر، و ۱۰ دانشگاه با سرعتی برابر یا بیشتر از ۱ مگابایت به شبکه دسترسی دارند.

۸ دانشگاه در حال توسعه با سرعتی برابر با ۵۱۲ کیلو بایت و بیشتر، ۷ دانشگاه با سرعتی برابر ۲۵۶ کیلو بایت، دانشگاه دامغان و هرمزگان با سرعتی برابر ۶۴ کیلو بایت، دانشگاه خلیج فارس با سرعتی برابر ۱ و دانشگاه سمنان با سرعتی برابر ۸ مگابایت، به شبکه دسترسی دارند. بر این اساس، کاربران دانشگاههای در حال توسعه برای ارتباط با شبکه جهانی در مقایسه با دانشگاههای جامع و تخصصی در موقعیت نامطلوبی قرار دارند، زیرا باید هزینه مدت زمان بیشتر و احتمالاً هزینه ارتباط بیشتری بپردازند و هر یک از این دو یا مجموع آنها، می تواند تمایل به برقراری ارتباط با شبکه های اطلاعاتی برای کسب اطلاعات را کاهش دهد.

ریز داده‌های ارائه شده در پیوند با دسترسی به منابع الکترونیکی، در جدول ۸ برای دانشگاه‌های جامع و تخصصی و در جدول ۹ برای دانشگاه‌های در حال توسعه، ارائه شده است.

جدول ۸. پایگاه‌های اطلاعاتی، دسترسی به شبکه و سرعت دسترسی در دانشگاه‌های جامع و تخصصی

نام دانشگاه	پایگاه اطلاعاتی			
	خریداری	تولید	قابل دسترس	شبکه محلی
دانشگاه ارومیه	۵	-	-	۸
دانشگاه اصفهان	۵	۱	۱۰	۱۵
دانشگاه بوعلی سینا	۱	-	۲	۲
دانشگاه تبریز	۵	-	۵	۱۰
دانشگاه تربیت مدرس	۱۶	-	۱۶	۱۱
دانشگاه تربیت معلم تهران	۴	-	۴	۱۰
دانشگاه تهران	۶۰	-	۲۰	-
دانشگاه خواجه نصیر طوسی	۲	۱	۲	۶
دانشگاه شهید بهشتی	۱۰	-	۲	۱۵
دانشگاه شهید باهنر	۱۵	-	۱۵	۱۵
دانشگاه شهید چمران	۵	۴	-	۱۰
دانشگاه شیراز	-	-	-	۱۵
دانشگاه صنعتی اصفهان	۶	۵	۱۸	۷
دانشگاه صنعتی امیرکبیر	۴۲	۱۰	۷	۲۴
دانشگاه علامه طباطبائی	-	-	۵	-
دانشگاه علم و صنعت	۱۳	۳	۱۶	۷۰
دانشگاه فردوسی	-	-	۱۳	۲۱

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۲۹

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی گرگان	-	-	-	-	۱مگا بایت
دانشگاه گیلان	۹	۴	-	-	۱مگا بایت
دانشگاه مازندران	۱	۱۴	-	۱۲	۵۱۲
دانشگاه هنر	-	۱	-	-	۱۲۸
دانشگاه هنر اصفهان	۱	-	-	-	۶۴
دانشگاه یزد	۶	۲	-	۲	۱مگا بایت
جمع	۲۳۱	۱۵۴	۲۳	۲۹۱	-

جدول ۹. پایگاههای اطلاعاتی، دسترسی به شبکه و سرعت دسترسی در دانشگاههای در حال توسعه

نام دانشگاه	پایگاه اطلاعاتی			
	خریداری	تولید	قابل دسترس	شبکه محلی
دانشگاه اراک	۱	-	۱	۱
دانشگاه ایلام	-	-	-	۹
دانشگاه بیرجند	۱۰	۶	۱۶	۵
دانشگاه امام خمینی	۱	-	۱	۱
دانشگاه تربیت معلم آذربایجان	۴	-	-	۴
دانشگاه تربیت معلم سبزوار	۲	-	۲	۲
دانشگاه خلیج فارس	-	-	-	۱۱مگا بایت
دانشگاه دامغان	-	-	-	۱
دانشگاه رازی	۵	-	۱۰	-
دانشگاه زنجان	-	۱	۱	۳
دانشگاه سمنان	۲	-	-	-
دانشگاه سیستان و بلوچستان	۲	-	۳	۲
دانشگاه شاهرود	-	-	۱	-
دانشگاه صنعتی سهند	۲	۱	۱۵	-
دانشگاه کاشان	-	-	-	-
دانشگاه کردستان	-	-	-	۱۲
دانشگاه لرستان	۳	-	۲	۱

۵۱۲	۲	۵	-	۵	دانشگاه محقق اردبیلی
۲۵۶	-	-	-	-	دانشگاه رفسنجان
۶۴	۳	-	-	۱	دانشگاه هرمزگان
۱۲۸	۲	-	-	-	دانشگاه هنر اسلامی تبریز
۵۱۲	۵	-	۱	-	دانشگاه یاسوج
۵۱۲	-	-	-	۱	مرکز بین المللی علوم و تکنولوژی پیشرفته
-	۶۴	۵۷	۹	۳۹	جمع

نتیجه‌گیری

- تا هنگامی که داده‌های مربوط به متغیرهای ساختاری دانشگاهها به گونه‌ای دقیق سازماندهی نشده و به شکلی روزآمد نگهداری نشده‌اند، نمی‌توان در این مورد به مقایسه‌ای پرداخت که برای برنامه‌ریزیهای آینده سودمند باشد و یا جایگاه هر دانشگاه را نسبت به دانشگاه دیگر مشخص کند.
- دستیابی به آمار دقیق مربوط به متغیرهای ساختاری در دانشگاهها با تعریف پروژه تحقیقاتی برای گردآوری ریزترین اطلاعات، سازماندهی آنها، ورود آنها به نرم‌افزاری مناسب و روزآمد نگهداشتن داده‌ها میسر است.
- پایگاههای اطلاعاتی ساخته شده در دانشگاهها بسیار کمتر از میزانی است که پوشش دهنده انواع پایگاهها برای انواع اطلاعات موجود در دانشگاهها باشد. اطلاعاتی جامع و قابل استفاده از پایگاههای اطلاعاتی خریداری شده در دست نیست. در این مورد حتی، آمار ارائه شده برای تعداد پایگاههای اطلاعاتی خریداری شده قابل اعتماد نیست، چه رسد به اطلاعاتی که در پیوند با محتوای آنها باید در اختیار باشد.
- داده‌های ارائه شده در پیوند با قابلیت دسترسی به شبکه‌های محلی و غیر محلی اطلاعات، بسیار کمتر از آن است که در واقعیت به دلیل دسترسی تقریباً همه دانشگاهها به شبکه اینترنت وجود دارد.

کتابهای مرجع دیروز، میداندار آزمون کارشناسی ارشد امروز ... / ۳۱

• در حالی که تعداد اندکی از دانشگاهها از سرعت دسترسی بیش از یک مگابایت برخوردارند، تعداد بیشتری از آنها در سال ۱۳۸۱ هنوز سرعتهای اندک داشته‌اند. شبکه اطلاعاتی ۲۰ دانشگاه با سرعت ۵۱۲ کیلو بایت و بیشتر فعال است. این سرعتها، بویژه در ساعت‌های شلوغی خطها می‌تواند باعث کاهش علاقه به استفاده از شبکه‌ها شود. به بیان دیگر، با استفاده همزمان صدها عضو هیئت علمی و نیز هزاران دانشجو، بویژه دانشجویان تحصیلات تکمیلی، این سرعت فوق‌العاده کاهش می‌یابد. در این صورت، یکی از امتیازهای استفاده از شبکه‌ها که سرعت دسترسی است، از دست می‌رود.

• ناهمسانیهایی بسیاری در پیوند با مراکز پژوهشی و گروههای پژوهشی در دانشگاهها قابل مشاهده است. تأثیر این ناهمسانیهها بر تولیدات علم و فناوری دانشگاهها نامشخص است. مناسب است تا درون داده‌ها به مراکز تحقیقاتی، گروههای پژوهشی و قطبهای علمی و برون داد آنها مورد بررسی قرار گیرد تا نقش هر یک از این واحدها در تولید علم و فناوری در هر دانشگاه آشکار شود.

• ۸۹/۲٪ از کتابهای غیر فارسی دانشگاههای وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری متعلق به دانشگاههای جامع و تخصصی است. این نسبت برای کتابهای فارسی ۷۲٪ است. چنانچه تفاوت زیاد بین کتابهای غیر فارسی در دانشگاههای جامع و تخصصی و تأثیر آن بر فعالیتهای مرتبط با رشد علم و فناوری بررسی شود مفید خواهد بود. این احتمال هست که قدمت کتابهای غیر فارسی موجود در کتابخانه‌های دانشگاههای جامع و تخصصی، از کیفیت تأثیرگذاری آنها بر رشد علم و فناوری کاسته باشد. به بیانی دیگر، آیا یک عضو هیئت علمی در دانشگاههای در حال توسعه می‌تواند با بهره‌گیری از کتابخانه‌های این گروه از دانشگاهها، کتابی یا مقاله‌ای علمی صرف استفاده از کتابهای موجود در دانشگاههای جامع و تخصصی، بنویسد و آیا این امکان وجود دارد؟

• آمارهای ارائه شده برای مجله‌های فارسی، غیر فارسی و جاری و غیر جاری، آشکار کننده این واقعیت است که دانشگاههای ایران برای نظم دهی به منابع ثروت خود

در حوزه اطلاعات (مثلاً تولید انواع پایگاهها) اقدام چشمگیر و قابل اعتنایی انجام نداده‌اند. این مورد بویژه برای عنوانها، سالها و شماره‌های مجله‌های سالهای قبل، قابل توجه است.

- آمارهای ارائه شده برای مجله‌های جاری، یا بیانگر نسخه‌های تکراری در سطح کتابخانه‌های دانشگاهها و یا بیانگر نبود مبنا و خط مشی مشخص برای انتخاب و خرید آنهاست. مورد اول به لحاظ اقتصادی و مورد دوم به لحاظ کیفیت مجموعه، بسیار با اهمیت است.

- ایجاد یک نظام جامع گردآوری و تحلیل داده‌های آماری در سطح دانشگاهها در کشور می‌تواند مناسب‌ترین ابزار برای دسترسی به آمارهای روزآمد و معتبر تلقی شود. این نظام را می‌توان با استفاده از یک نرم‌افزار جامع به صورت یک شبکه ایجاد کرد و در هر زمان برای پی‌بردن به وضعیت علم و فناوری، انواع محاسبات آماری (توصیفی و استنباطی) را انجام داد.

- اتمام پرسشنامه الکترونیکی و قرار گرفتن آن در سایت دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۸۴ - که همه دانشگاهها و مؤسسه‌های پژوهشی به آن دسترسی دارند و اطلاعات آماری مربوط به سالهای ۱۳۸۱ و سالهای بعد در حال ورود به آن است - گام نخست در راستای توجه و گردآوری آمارهای یکسان و جامع است. بویژه امکان محاسبات آماری بر روی این پرسشنامه الکترونیکی نیز فراهم آورده شده است.

منابع

هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی. ارزیابی علم و فناوری در جمهوری اسلامی ایران. اولین ارزیابی خُرد دانشگاهها و مؤسسات پژوهشی دولتی ۱۳۸۱. پژوهشگران جعفر مهراد و محمدحسین دیانی. زیر نظر هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی. تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی، هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی، ۱۳۸۴.